

Spis treści

Do studenta XVII

Do wykładowcy XVIII

1. Przygotowanie do pracy: podstawowe pojęcia i metody 1

Wyjaśnienie zmian następujących w ciągu życia 3

Zmiany powszechne związane z wiekiem 3

Kultury i grupy pokoleniowe 6

Niepowtarzalne przeżycia osobiste 9

Wyjaśnienie zjawiska ciągłości na przestrzeni życia 10

Biologiczne wyjaśnienie ciągłości: genetyka zachowań 10

Środowiskowe źródła ciągłości 12

Natura a czynniki zewnętrzne 13

Sklonności wrodzone: współczesne ujęcie „natury” 14

Dwa nowoczesne rozumienia „oddziaływania środowiska” 14

Wzajemne oddziaływanie natury i czynników zewnętrznych 17

W czym tkwi istota zmian rozwojowych 18

W poszukiwaniu odpowiedzi: badania nad rozwojem 19

Projekt badawczy 20

Projekt badań przekrojowych 20

Projekt badań podłużnych (longitudinalnych) 21

Projekt badań sekwencyjnych 22

Projekty badań kulturowo-przekrojowych i kontekstowo-przekrojowych 24

Projekty badań eksperymentalnych 25

Metody badawcze 28

Analiza badań 29

Uwagi końcowe 30

Podsumowanie 31

Podstawowe pojęcia 32

Literatura dodatkowa 32

2. Teorie rozwoju 34

Teorie psychoanalityczne 36

Freudowska teoria rozwoju psychoseksualnego 36

Teoria stadiów rozwoju psychospołecznego według Eriksona 39

Inni teoretycy psychoanalizy 41

Krytyka teorii psychoanalitycznych 43

Teorie humanistyczne 43

Krytyka teorii humanistycznych 44

Teorie poznawczo-rozwojowe 45

Teoria Piageta 45

Teoria Wygotskiego 48
Krytyka teorii poznawczo-rozwojowych 49

Teorie uczenia się (behawioralne) 51

Warunkowanie klasyczne 51
Warunkowanie instrumentalne 52
Teoria poznania społecznego Bandury 54
Krytyka teorii uczenia się 55

Dwie teorie rozwoju w okresie dorosłości 56

Przechodzenie cykli życia: perspektywa socjologiczna 56
Model pór dorosłości Levinsona 59
Krytyka poglądów Duvall i Levinsona 60

Porównanie teorii 61

Postowie 61

Podsumowanie 62

Podstawowe pojęcia 63

Literatura dodatkowa 64

3. Rozwój prenatalny i narodziny 65

Zapłodnienie 66

Podstawowe wiadomości z genetyki zapłodnienia 66

Geny dominujące i recesywne 67
Płeć męska czy żeńska? 68
Bliźnięta a rodzeństwo 70
Genotypy a fenotypy 71

Rozwój od poczęcia do narodzin 71

Stadium powstawania listków zarodkowych: od poczęcia do zagnieżdżenia 72
Stadium rozwoju zarodkowego (embrionalnego) 72
Stadium rozwoju płodowego 73

Analiza procesu rozwoju w okresie prenatalnym 76

Błędy genetyczne 76

Teratogeny: czynniki chorobotwórcze i substancje chemiczne 80

Choroby matki 80
Substancje chemiczne spożywane przez matkę 82
Inne teratogeny 86

Inne czynniki mogące wpłynąć na rozwój prenatalny 87

Różnice płciowe w rozwoju prenatalnym 91

Narodziny 92

Wybór rodzaju porodu 94
Problemy w trakcie porodu 96

Postowie. Bardziej optymistyczne spojrzenie na ryzyko i długoterminowe konsekwencje problemów okresu prenatalnego i wynikłych w trakcie porodu 100

Podsumowanie 101

Podstawowe pojęcia 102

Literatura dodatkowa 103

4. Rozwój fizyczny w okresie wczesnego dzieciństwa 104

Noworodek 105

Ocena noworodka 105

Odruchy	106
Początkowe zdolności percepcyjne: co noworodek widzi, słyszy i czuje	107
Początkowe zdolności ruchowe: poruszanie się	108
Dzień z życia niemowlęcia	108
Sen	109
Placz	109
Jedzenie	111
Zmiany fizyczne	113
Podstawowe wzorce	113
Układ nerwowy	114
Kości i mięśnie	116
Rozmiar i kształt ciała	117
Rozwój zdolności ruchowych	117
Objaśnianie wczesnego rozwoju fizycznego	119
Dojrzewanie i dziedziczenie	119
Wpływy środowiska	120
Zdrowie	121
Choroby pierwszych dwóch lat	121
Śmiertelność niemowląt	121
Różnice indywidualne	124
Podsumowanie	126
Podstawowe pojęcia	126
Literatura dodatkowa	127
5. Rozwój spostrzegania i myślenia w okresie niemowlęcym	128
Perspektywy teoretyczne	129
Pogląd Piageta na okres sensomotoryczny	130
Uczenie się i przyzwyczajanie	133
Pamięć	135
Wczesny rozwój percepcyjny	136
Odróżnianie matki od innych osób	136
Na co dziecko patrzy	137
Rozróżnianie reakcji emocjonalnych	139
Reakcja na układy graficzne i dźwiękowe	139
Transfer intermodalny	140
Rozwój pojęcia przedmiotu	142
Naśladowanie	145
Prekursorzy języka	147
Postrzeganie dźwięków mowy	147
Pierwsze dźwięki i gesty	148
Pierwsze słowa	150
Różnice indywidualne	153
Rozwój poznawczy w okresie niemowlęcym: spojrzenie całościowe	154
Podsumowanie	155
Podstawowe pojęcia	156
Literatura dodatkowa	156

6. Rozwój społeczny i rozwój osobowości w okresie niemowlęcym 158**Teoria przywiązania 159****Więzi łączące rodziców z dziećmi 160**

Pierwsze więzi 160

Rozwój synchronii 161

Więź pomiędzy ojcem a dzieckiem 162

Przywiązanie dziecka do rodziców 162

Przywiązanie do matki i ojca 166

Różnicowanie jakości dziecięcego przywiązania 166

Przywiązanie bezpieczne i pozabezpieczne 167

Rozwój poczucia własnego „ja” 173

„Ja” subiektywne 173

„Ja” obiektywne 175

Różnice indywidualne: osobowość i temperament 177

Dziedziczenie temperamentu 179

Stalość temperamentu mimo upływu czasu 180

Temperament a otoczenie 182

Poza obrębem rodziny: znaczenie ośrodków opieki dziennej 183

Kto opiekuje się dziećmi? 184

Wpływ na rozwój poznawczy 185

Wpływ na osobowość 186

Wpływ na przywiązanie do rodziców 187

Podsumowanie 189**Podstawowe pojęcia 190****Literatura dodatkowa 190****Interludium 1. Podsumowanie: rozwój w wieku niemowlęcym 191****7. Rozwój fizyczny i poznawczy w wieku od dwóch do sześciu lat 196****Zmiany fizyczne 197**

Rozwój ruchowy 197

Zdrowie w wieku przedszkolnym 198

Mówienie pełnymi zdaniami: następny krok w rozwoju języka 199

Pierwsze zdania: okres od osiemnastego do dwudziestego siódmego miesiąca życia 200

Eksplzja gramatyki: od dwudziestego siódmego do trzydziestego szóstego miesiąca życia 200

Zdania złożone: od trzydziestego szóstego do czterdziestego ósmego miesiąca życia 202

Rozwój znaczenia słów 203

Objaśnianie rozwoju języka 206

Zmiany w myśleniu 211

Poglądy Piageta na okres przedoperacyjny 212

Nowsze poglądy na rozwój dziecka w okresie przedoperacyjnym 212

Myślenie w okresie przedszkolnym — podsumowanie 218

Różnice indywidualne 219

Różnice w tempie rozwoju języka 219

Różnice w poziomie inteligencji przedszkolaków 220

Objaśnianie różnic w IQ 223

Różnice w IQ wynikające z przynależności do różnych ras 226

Mierzenie inteligencji: rozważmy to raz jeszcze 228

Podsumowanie	229
Podstawowe pojęcia	230
Literatura dodatkowa	230

8. Rozwój społeczny i rozwój osobowości w wieku od dwóch do sześciu lat 231

Perspektywy teoretyczne	232
Freud i Erikson	232
Perspektywa Hartupa	233
Związki z rodzicami	233
Przywiązanie	233
Podporządkowanie i bunt	234
Związki z rówieśnikami	235
Agresja	235
Zachowania prospołeczne	237
Przyjaźnie	239
Powstawanie poczucia własnego „ja”	241
Pojęcie płci i związane z nią role społeczne	242
Rozwój samokontroli	247
Różnice indywidualne	247
Różnorodność temperamentów	248
Wpływ rodziny: style wychowania	248
Struktura rodziny: rozwód oraz inne warianty	254
Podsumowanie	258
Podstawowe pojęcia	259
Literatura dodatkowa	259

Interludium 2. Podsumowanie: rozwój w wieku przedszkolnym 260

9. Rozwój fizyczny i poznawczy w wieku od sześciu do dwunastu lat 263

Zmiany fizyczne	264
Zdrowie	265
Rozwój języka	267
Zmiany dotyczące procesów poznawczych	267
Pojęcie operacji konkretnych Piageta	268
Weryfikacja postulatów Piageta	269
Nowe tematy: rozwój pamięci i strategii zapamiętywania	269
Biegłość	273
Podsumowanie sposobów myślenia we wczesnym okresie szkolnym	274
Przetwarzanie informacji: pogląd dotyczący rozwoju poznawczego	274
Podsumowanie zmian rozwojowych w zakresie przetwarzania informacji	277
Edukacja szkolna i jej znaczenie	278
Edukacja szkolna a rozwój poznawczy	278
Dostosowanie się do wymogów szkoły	279
Ocena postępów uczniów: testy osiągnięć i testy inteligencji w wieku szkolnym	283
Poziom szkoły	287
Różnice indywidualne	289
Różnice indywidualne w zdolnościach przetwarzania informacji	289

Niezdolność uczenia się 290

Różnice zdolności poznawczych zależne od płci 291

Podsumowanie 293

Podstawowe pojęcia 294

Literatura dodatkowa 294

10. Rozwój społeczny i rozwój osobowości w wieku od sześciu do dwunastu lat 295

Dziecięcy sposób postrzegania własnego „ja” oraz rozumienia pojęcia związku 296

Pojęcie własnego „ja” w wieku szkolnym 296

Sposób postrzegania innych ludzi 297

Pojęcie przyjaźni 299

Zależność między procesami poznawczymi a zachowaniem społecznym 299

Typy związków 300

Związki z rodzicami 300

Związki z rówieśnikami 302

Różnice indywidualne 306

Poczucie własnej wartości 306

Popularność i odrzucenie 309

Rola szerzej pojętej społeczności 311

Znaczenie ubóstwa 311

Telewizja i jej znaczenie 315

Podsumowanie 320

Podstawowe pojęcia 321

Literatura dodatkowa 321

Interludium 3. Podsumowanie: rozwój we wczesnym okresie szkolnym 322

11. Rozwój fizyczny i poznawczy w okresie dorastania 325

Zmiany fizyczne 327

Hormony 327

Wzrost, kształt, mięśnie i tkanka tłuszczowa 329

Rozwój dojrzałości płciowej 332

Wczesny i późny rozwój płciowy 334

Współżycie seksualne i przypadki ciąży w okresie dorastania 336

Zdrowie 339

Spożywanie alkoholu i używanie narkotyków 340

Kontekst zachowań podwyższonego ryzyka 341

Bulimia i anoreksja 342

Rozwój poznawczy 344

Poglądy Piageta na sposoby myślenia w stadium operacji formalnych 344

Bezpośrednie sprawdzenie postulatów Piageta 346

Rozwój rozumowania moralnego 348

Nauka szkolna w okresie dorastania 357

Ci, którzy odnoszą sukces w nauce 357

Ci, którzy porzucają szkołę 358

Podsumowanie 360

Podstawowe pojęcia 361

Literatura dodatkowa 361

12. Rozwój społeczny i rozwój osobowości w okresie dorastania 362

Sposoby pojmowania własnego „ja” oraz związków z innymi 363

- Pojęcie własnego „ja” 363
- Tożsamość w okresie dorastania 365
- Tożsamość etniczna 367
- Poczucie własnej wartości 369
- Podsumowanie zmian rozwojowych w pojęciu własnego „ja” 370
- Koncepcje związków z innymi 370

Charakter związków 371

- Związki z rodzicami 371
- Zróżnicowanie stosunków rodzinnych 374
- Związki z rówieśnikami 375
- Związki heteroseksualne w okresie dorastania 378

Różnice indywidualne 380

- Osobowość w okresie dorastania 380
- Dwa powszechnie spotykane problemy: depresja i skłonności przestępcze 382
- Ścieżki i trajektorie 388

Rola szerszego otoczenia społecznego 389

- W świecie pracy 390

Podsumowanie 392

Podstawowe pojęcia 393

Literatura dodatkowa 394

Interludium 4. Podsumowanie: rozwój w okresie dorastania 395

13. Rozwój fizyczny i poznawczy we wczesnym okresie dorosłości 401

Dojrzewanie a starzenie się 403

Fizyczne funkcjonowanie organizmu 404

- Zdrowie fizyczne i zachorowalność 411
- Zdrowie psychiczne 414

Funkcjonowanie poznawcze 415

- IQ 415
- Pamięć 418
- Zmiany w strukturach poznawczych 418

Model fizycznego i poznawczego starzenia się 420

Różnice indywidualne 421

- Nawyki zdrowotne i ich długoterminowe skutki 421
- Inne czynniki osobowe mające wpływ na zdrowie i zdolności poznawcze 425

Podsumowanie 430

Podstawowe pojęcia 431

Literatura dodatkowa 431

14. Rozwój społeczny i rozwój osobowości we wczesnym okresie dorosłości 432

Wyprowadzka z domu rodzinnego 433

- Przywiązanie do rodziców 433

W poszukiwaniu partnera 435

- Proces dokonywania wyboru 435
- Tworzenie związku 436

Związki partnerskie na przestrzeni czasu	438
Małżeństwa złe i dobre	440
Związki społeczne: przyjaźń i stosunki z krewnymi	444
Stosunki pomiędzy członkami rodziny	445
Przyjaźń	445
Rodzicielstwo	448
Zamiana roli płci	448
Rodzicielstwo a poczucie szczęścia	449
Rola pracownika	450
Wybór zawodu	450
Praca na przestrzeni czasu	452
Praca kobiet	455
Połączenie pracy i ról rodzinnych	457
Osobowość we wczesnym okresie dorosłości	459
Ciągłość osobowości	459
Zmiana osobowości	461
Różnice indywidualne	463
Ci, którzy nie wstępują w związek małżeński	464
Ci, którzy nie mają dzieci	465
Znaczenie czasu	466
Podsumowanie	467
Podstawowe pojęcia	468
Literatura dodatkowa	468
Interludium 5. Podsumowanie: rozwój we wczesnym okresie dorosłości	469
15. Rozwój fizyczny i poznawczy w wieku średnim	474
Przewidywalna długość życia	475
Fizyczne zmiany w organizmie	477
Układ rozrodczy	477
Kości	482
Wzrok i słuch	483
Zmiany w kondycji zdrowotnej	484
Choroby i niedyspozycje	485
Choroba wieńcowa	487
Nowotwór	488
Zdrowie psychiczne	491
Kryzys wieku średniego: fakt czy fałsz?	491
Funkcjonowanie poznawcze	493
Jeszcze o pamięci	494
Wykorzystywanie zdolności intelektualnych: działanie twórcze w wieku średnim	496
Różnice indywidualne	498
Ćwiczenia fizyczne a zdrowie	498
Różnice w kondycji zdrowotnej wynikające z pochodzenia społecznego i etnicznego	500
Podsumowanie	501
Podstawowe pojęcia	502
Literatura dodatkowa	503

16. Rozwój społeczny i rozwój osobowości w wieku średnim 504**Związki partnerskie 505****Rodzice i dzieci 508**

Opuszczenie domu przez dzieci: „puste gniazdo” 511

Rola dziadków 512

Opieka nad starzejącymi się rodzicami 514

Przyjaciele 518**Praca 519**

Satysfakcja zawodowa 519

Jakość wykonywania pracy 520

Przygotowanie do odejścia na emeryturę 521

Osobowość 522**Różnice indywidualne 527**

Rozwód 527

Bezrobocie 531

Znaczenie czasu 534

Czy wszystkie kryzysy mają charakter negatywny? 534

Podsumowanie 536**Literatura dodatkowa 537****Interludium 6. Podsumowanie: rozwój w wieku średnim 538****17. Zmiany fizyczne i umysłowe w okresie późnej dorosłości 543****Podział ludzi starszych na podgrupy 545****Przewidywalna długość życia 545****Zmiany fizyczne w funkcjonowaniu konkretnych układów wewnętrznych 546**

Zmiany w mózgu 547

Zmiany dotyczące poszczególnych zmysłów 548

Zmiany dotyczące snu 551

Zdrowie a upośledzenie 551

Upośledzenie fizyczne 552

Upośledzenie umysłowe: choroba Alzheimera i inne formy otępienia 554

Zdrowie psychiczne 557

Wpływ zmian fizycznych i chorób późnego okresu dorosłości na zachowanie 559

Ogólne spowolnienie 560

Równowaga, zręczność i energia życiowa 560

Aktywność płciowa 561

Teorie starzenia się 562

Granice genetyczne 563

Zmiany poznawcze 564

Pamięć 564

Rozwiązywanie problemów 567

Dwa bardziej optymistyczne poglądy 568

Różnice indywidualne 571

Końcowy spadek 572

Dziedziczność 573

Styl życia a zdrowie 573

Podsumowanie 578**Podstawowe pojęcia 579****Literatura dodatkowa 579**

18. Rozwój społeczny i rozwój osobowości w okresie późnej dorosłości 580

Całkowita zmiana ról 581

Charakterystyka miejsca zamieszkania 582

Typy związków społecznych 584

Związki partnerskie 584

Związki z dziećmi i innymi krewnymi 587

Przyjaciele 592

Podsumowanie roli związków w okresie późnej dorosłości 594

Praca w późnym okresie dorosłości: proces wycofywania się z życia zawodowego 594

Moment wycofania się z życia zawodowego 595

Przyczyny wycofania się z życia zawodowego 596

Znaczenie odejścia na emeryturę 597

Zmiany osobowości 604

Pogląd Eriksona na integralność 604

Wspomnienia i bilans dotychczasowego życia 605

Dezaktywacja a aktywność 606

Różnice indywidualne 607

Podsumowanie 609

Podstawowe pojęcia 610

Literatura dodatkowa 610

Interludium 7. Podsumowanie: rozwój w późnym okresie dorosłości 611

19. Umieranie, śmierć i utrata bliskiej osoby 615

Znaczenie śmierci na przestrzeni życia 616

Dziecięce sposoby rozumienia śmierci 616

Znaczenie śmierci w okresie dorosłości 617

Lęk i niepokój związany ze śmiercią 619

Przygotowanie do śmierci 621

Proces umierania 623

Stadia umierania według Kübler-Ross 623

Krytyka i poglądy alternatywne 624

Indywidualne przystosowanie na wypadek śmierci 627

Gdzie następuje śmierć: szpitale i hospicja 629

Zjawisko śmierci 633

Po śmierci: rytuały i żałoba 633

Rytuał żałoby: pogrzeby i ceremonie 633

Żal 636

Podsumowanie 642

Podstawowe pojęcia 643

Literatura dodatkowa 643

Postludium. Inny sposób spojrzenia na podstawowe kwestie 644

Słowniczek 648

Bibliografia 659